

Брендан Біен.

СЕРДИТИЙ СМІХ

БРЕНДАНА БІЕНА

Спочатку глядач чує сумну пісню, потім бачить тюремну площадку, куди виходять металеві двері камер. На дверях прибито таблички з іменами в'язнів. Тюремник із низкою ключів оглядає вільні камери. Двое в'язнів виходять на площадку й обмінюються репліками. «Чудовий день для скачок», — зазначає один з них. «Навряд я зможу іти сьогодні», — відповідає другий. Так починається п'єса англійського драматурга Брендана Біена «Смертник».

У 1964 р. талановитий драматург пішов з життя, не встигнувши здійснити багатьох задумів. Йому був тільки 41 рік. Літературну спадщину Біена складають дві повісті, дві книжки подорожніх нотаток, збірка

новел і нарисів, кілька радіоп'єс та дві повнометражні драми. У жанровому відношенні спадщина досить різноманітна, але саме дві драми («Смертник» і «Заложник») принесли Бієну справжній успіх і світову популярність.

Шлях цих п'єс до глядача був нелегким, як і життєвий шлях Бієна. Здобувши початкову освіту, він чотирнадцятилітнім підлітком вступив до Ірландської Республіканської Армії. За участь у політичних акціях його незабаром засуджують до трирічного ув'язнення в колонії для неповнолітніх (враження тих років відбито в автобіографічній повісті «Хлопець із Борстала»). У 1942 р. його знову заарештовують, і він виходить на свободу

тільки через шість років. Незабаром по тому з'являються його перші літературні спроби — кілька ірландських поезій. Бієн і п'єси свої писав спочатку гельською мовою, але сталося так, що вони ввійшли до історії англійської, а не ірландської літератури...

На початку 50-х років, працюючи в дублінських газетах, Бієн написав радіоп'єсу, яку згодом переробив на одноактівку для театру «Абатство». П'єсу відхилили і театр, і дублінське радіо. Тоді драматург переробив її на драму на три дії, яка в 1954 р. була поставлена в маленькому дублінському театральному клубі «Пайк Сієтр» під назвою «Смертник». На великій сцені «Смертника» показали в 1956 р. — Джоан Літлвуд поставила цю п'єсу у театрі «Йоркшоп», яким вона тоді керувала. Згодом, у 1958 р. там же побачила світло рампи й друга п'єса Бієна «Заложник». Але повернімося до розмови про «Смертника», яку ми розпочали вище.

Ця п'єса не дуже насичена подіями. За одну добу, якою обмежено час дії, вирішується доля в'язня, засудженого до страти. Всі чекають — помилують його чи ні, але сподівання не справджуються, і його страчують. Незвичайність п'єси полягає в тому, що заголовного ге-

роя — Смертника — глядач не бачить. Смертник є по суті лише символом трагедії: про його долю говорять інші ув'язнені, до страти його готуються тюремники, очікування наштотує деяких персонажів на сумні роздуми тощо. Дія не виходить за тюремні мури. Але в програмі театру «Уоркшоп» до цієї вистави сказано: «Це п'єса не про в'язницю, а про людей». Бо справді — хоче того англійський глядач чи ні, але тюремне життя, яке він бачить, викликає в нього асоціації з його власним існуванням.

Центральною подією першого акту є відвідання тюрми інспектором Хілі. Перед його приходом наглядачі дозволяють в'язням випити денатурат, що його видають ревматикам для розтирання суглобів; звеселілі в'язні зустрічають «дядечка» Хілі дружним вигуком: «Скарг немає, сер!» Чи змінилося б щось у тюремних порядках, якби ув'язнені виклали інспекторові всі свої скарги? Навряд чи: Хілі зацікавлений у зміні тюремних порядків не більше, ніж брехтівські боги у зміні способу життя Сезуана. «Суспільство не може існувати без в'язниць», — переконує інспектор тюремника Рігена. І в тюремному житті, як у клітині, добре видні хиби великого суспільного організму. Слова Гамлета про «світ-в'язницю» могли б стати епіграфом до п'єси Біена.

Дійові особи п'єси розподілено на дві групи: в'язні і тюремники. Але суттєвої різниці між життям тих і тих немає: всі вони позбавлені волі. Наглядачі аж ніяк не кращі за своїх «підопічних», більше того, вони стоять на нижчому моральному щаблі: брутальність, догідництво, доноси — постійні атрибути їхнього життя.

В'язні ставляться до тюремників з презирством: во-

ни розповідають анекдот про повію, яка вийшла заміж за тюремника й опустилася до його рівня. В'язень може вийти з тюрми, тюремник — ні. Трагедія всіх і всіляких наглядачів втілена в долі Рігена — тюремника, який за роки служби так і не звик до страт, крові, споглядання людських страждань.

Отже, автор не вірить у те, що все в світі зміниться, якщо тюремників і в'язнів поміняти місцями, не сподівається він і на визволення «зверху». Діагноз, що його ставить Біен сучасному капіталістичному суспільству, сповнений трагізму. Адже навіть страта в цьому «світі-в'язниці» — не найстрашніше: в'язень, якому страту замінили на довічне ув'язнення, заподіює собі смерть.

Викриваючи капіталістичну дійсність, Біен сердито сміється, та кожен похмурий жарт його наводить на серйозні роздуми. Драматург не пропонує ніяких конкретних ліків од соціального лиха, але він примушує читача й глядача усвідомити необхідність змінити існуючі нелюдські порядки.

Серед в'язнів є в п'єсі юнак-ірландець, який використовує будь-яку нагоду для спілкування з ірландцем-тюремником, бо з ним він може поговорити гельською мовою; їх хвилюють речі, незрозумілі англійцям. Але в цій п'єсі ірландське питання не акцентується автором. Ця проблема стала провідною в другій п'єсі Біена «Заложник».

Історія її створення досить цікава. «Товариство борців за відродження ірландської мови» звернулося до Біена з проханням написати ірландську п'єсу. Так з'явилася драма «Заложник». Вперше вона була поставлена в маленькому дублінському театрі «Сент-Стівен», і ірландська преса страшенно розкритикувала її. Справжнє сценічне життя п'єси по-

чалось в тому ж таки театрі «Уоркшоп», а згодом «Заложник» був поставлений театрами багатьох країн світу. Радянським глядачам «Заложника» показав у 1965 р. Югославський драматичний театр у постановці Мирослава Беловича.

Що ж у цій п'єсі так роздратувало дублінських рецензентів? Адже ірландське питання тут, здавалося б, стоїть на першому місці; ми навіть знайомимося з діяльністю Ірландської Республіканської Армії — ІРА — в п'ятдесятих роках. Під час політичних заворушень у Белфасті англійські солдати заарештували юнака з ІРА; у відповідь ірландські націоналісти здійснюють терористичний акт — захоплюють молодого англійського солдата й тримають його як заложника в одному з дублінських домів розпусти. В цьому кублі й відбувається дія всіх трьох актів драми. В ній беруть участь і ті, хто колись із зброєю в руках боровся за свободу Ірландії, і нинішні солдати Ірландської Республіканської Армії, повії та їхні клієнти, проповідники якоїсь релігійної організації та інші персонажі. Безперечно, Біен — колишній боець ІРА — уявляє собі всю трагічність долі рідного острова (один з найкращих доказів цього — його цікава книжка «Острів Брендана Біена»), але це ще не означає, що він цілковито на боці ірландських націоналістів. Для автора п'єси ірландське питання є лише однією з численних світових проблем.

Чи не найколеритніша фігура в п'єсі — Патрік, який фактично веде всі справи дому, чий власник, на прізвисько Мусьє, впав у недоумство. Під час Великоднього повстання 1916 року Патрік бився у лавах ІРА під командуванням Мусьє і в боях з англійцями втратив ногу; побував він і у в'язниці. Тепер колишні гасла

втрапили для Патріка будь-який зміст, він скептично дивиться на ентузіазм націоналістів з ІРА і навіть ладен відпустити на волю заложника-англійця. «Я не герой, — відверто заявляє він, — я те, що ви називаєте екс-герой». Для цинічного Патріка «гроші — найкраща в світі релігія й найкраща політика». Але як зворушливо піклується він про старого Мусьє, свого колишнього бойового командира! Цілковито змінюється Патрік і тоді, коли співає пісню ірландських бійців.

Якщо англійський солдат Леслі ніяк не може зрозуміти різницю між становищем англійців та ірландців, то Патрік розуміє все чудово. З якою ненавистю говорить він про королеву Вікторію, що послала свого часу 5 фунтів стерлінгів на допомогу голодним ірландцям і 5 фунтів — на утримання собачого розплідника! Пат-

рік — патріот Ірландії, але він тверезо дивиться на життя. До того ж він не любить крові, вбивств, фанатизму, зокрема фанатизму націоналістів. І в цьому погляді героя збігаються з авторськими. Ось чому ірландські націоналісти не прийняли п'єси Бієна, так само як театр «Абатство» не прийняв колись п'єси Б. Шоу «Другий острів Джона Буля», а в двадцятих роках прийшов до розриву з Шоном О'Кейсі.

З Бернардом Шоу споріднює Бієна не тільки ірландське походження, доля його п'єс в Ірландії та скептичне ставлення до ірландського націоналізму; деякі традиції Шоу своєрідно відбиваються в художній специфіці драм Бієна. Наприклад, у «Заложнику» типово «шовіанський» персонаж — уражений старечим маразмом Мусьє, хазяїн публічного дому. Це — живий пара-

докс. Виявляється, довгі роки Мусьє вважав себе англійцем, замолоду навчався в кращих англійських коледжах, але, дізнавшись про своє ірландське походження, віддав усі симпатії рідному народові і життя своє присвятив боротьбі за його незалежність. Його антианглійські настрої виявляються навіть у тому, що він не бажає, щоб його називали англійським словом «містер», віддаючи перевагу французькому «мусьє». Він єдиний без суму зустрічає звістку про те, що ірландському юнакові в Белфасті відмовили в помилуванні: е ще, мовляв, люди, які можуть вмерти за Ірландію! І тут же Мусьє приязно розмовляє з англійцем-заложником, ласкаво називає його «синку» і з сльозами в очах згадує свою молодість, проведenu в Англії.

Старий живе в своєму, вигаданому світі, де ірландці воюють з англійцями: носить старий мундир, віддає безглузді накази, розучує на волинці урочистий марш — і все це на тлі життя повій... Постаць Мусьє — чудова ілюстрація до слів Патріка про анахронічність Ірландської Республіканської Армії та її ідеалів. За півстоліття багато що змінилося: на високих словах чимало спекулювала ірландська верхівка, чия політика заподіяла населенню острова не менше лиха, ніж панування англійців. Тепер старим патріотичним гаслам місце хіба що в промовах божевільного.

А якої символічної еволюції зазнав будинок Мусьє! Колись він був надійним притулком для ірландських патріотів, але минули роки, і цей будинок набув нових функцій, які принесли йому вельми сумнівну репутацію.

На відміну від «Смертника», в цій п'єсі головний персонаж перебуває в центрі подій. Англійський солдат Леслі Уільямс стає жерт-

Сцена з спектаклю «Заложник» у виконанні югославських акторів.

вою незрозумілої йому ворожнечі, яка виникла задовго до його народження. Як може юнак відповідати перед цими ірландцями за злочини всіх англійських королів і урядів? Леслі розуміє, що в Лондоні нікого не хвилює його доля. Цілком природно входить у драму тема «Ромео і Джульєтти» — кохання між Леслі і покоївкою-ірландкою Терезою.

Щирості почуттів, людяності й доброти гуманіст Біен віддає безумовну перевагу перед фальшивими й застарілими націоналістичними гаслами, перед фанатизмом і жорстокістю таких людей, як наприклад офіцер ІРА. Гуманістичний пафос зростає у фіналі п'єси. Цей фінал трагічний: поліція, дізнавшись про місце, де тримають заложника, оточує будинок, і в перестрілці сліпа куля знаходить Леслі.

І все ж п'єса не завершується на ноті трагізму й відчаю.

Музика, пісні чудово гармоніюють з поетичним ладом драми Біена. Деякі пісні в ній відверто публіцистичні; в своїх сатиричних куплетах герої п'єси згадують Даллеса, англійського та ірландського прем'єрів. Чимало сарказму містить у собі пісня Мусьє «Капітани і королі». Навіть пісенька проповідниці закінчується куплетами про те, як підприємці визискують робітників.

Але не ці сміливі, хоча й трохи прямолінійні, атаки визначають ідейний зміст п'єси. Важлива перш за все гуманістична концепція драматурга, яка живить весь твір. Біен викликає у глядача співчуття і сум з приводу загибелі Леслі. П'єса стає виключно серйозною, коли герої згадують про Кенію, Кіпр та інші об'єкти англійської колоніальної експансії; але так само непримиренно ставиться драматург і до фанатизму та обмеженості ірландських націоналістів.

Не тільки поетичний тем-

перамент і специфічне ірландське почуття гумору, але проблемність драматургії Біена дали серйозній англійській критиці підстави характеризувати його як талановитого продовжувача кращих традицій Бернарда Шоу і Шона О'Кейсі — великих ірландців, які вписали найяскравіші сторінки в історію англійської драми двадцятого століття.

«Напевно, так уже судилося Ірландії, — писав відомий англійський театрознавець і театральний критик Кеннет Тайнен, — висувати кожні двадцять років драматурга, який сильним ударом переводив би англійську драму з минулого в сучасне. Містер Біен з успіхом зможе посісти місце Шона О'Кейсі». Для Біена, який неодноразово висловлював свою велику пошану до творчості О'Кейсі, це була дуже висока похвала...

М. СОКОЛЯНСЬКИЙ

м. Одеса.